

УДК: 155.2

© Саврасов В.П., 2012 р.

В.П. Саврасов

Державний педагогічний
університет, м. Слов'янськ

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДИНАМІКИ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОСВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Дане дослідження присвячене встановленню психологічних особливостей динаміки професійної самосвідомості майбутніх фахівців-педагогів – студентів педагогічного ВНЗ на різних етапах професійної підготовки.

Ключові слова: студент, педагог, професійна самосвідомість, професійна підготовка, поняття, розбіжність, динаміка, словник самоописів, контент-аналіз.

В.П. Саврасов

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ДИНАМИКИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ СТУДЕНТОВ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

Данное исследование посвящено выявлению психологических особенностей динамики профессионального самосознания будущих специалистов-педагогов – студентов педагогического ВУЗа на разных этапах профессиональной подготовки.

Ключевые слова: студент, педагог, профессиональное самосознание, профессиональная подготовка, понятие, расхождение, динамика, словарь самоописаний, контент-анализ.

M.V.Savrasov

THE PSYCHOLOGICAL PECULARITY BY DYNAMIC OF PROFESSIONAL SELF- CONSCIOUSNESS THE STUDENTS OF PEDAGOGICAL SPECIALITY

This research is devoted of investigation the psychological peculiarity by dynamic of professional self-consciousness by future teacher - the students of pedagogical university at different stage of professional study.

Key words: student, teacher, professional self-consciousness, professional training, concept, difference, dynamic, vocabulary of self-description, content-analyze.

Постановка проблеми. Напрямок реалізації потенційних можливостей вчителя в процесі його педагогічної діяльності залежить перш за все від того, як він себе усвідомлює. Високий рівень усвідомлення вчителем своїх професійно значущих якостей, свого професійного «Я», як певної цілісності, дозволяє йому оволодівати своїм власним розвитком, ставати його суб'єктом. Лише на фоні цих умов можливе ефективне функціонування педагогічного працівника, як фахівця відповідального за передачу підростаючому поколінню накопиченого життєвого досвіду людства.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Таким чином, професійне становлення вчителя відбувається в процесі його саморозвитку, яке в свою чергу тісно пов'язане з особливостями усвідомлення вчителем свого професійного «Я» [10]. Важливою складовою педагогічної діяльності вчителя виступає оцінювання, як фактор управління процесом психічного розвитку дитини [7]. Оціночні еталони, стиль оцінювання у процесі навчання і виховання засвоюються дитиною, визначають характер і особливості його самооцінки і є умовою перетворення учня з об'єкту на суб'єкт навчання і виховання.

В зв'язку з цим, якість підготовки фахівця у даній області залежить від рівня розвитку його творчих здібностей, його здібностей до гнучкого звернення до накопиченого педагогічного досвіду. З даної позиції, особливо важливим є розвиток індивідуальності, психічної неповторності педагога як його професійної якості. Ця обставина призводить до формування у педагога індивідуального стилю професійної діяльності – як реакції на систему індивідуальних особливостей, що впливають на ефективність професійної діяльності.

Крім того, в умовах прилюдності у діяльності індивіда відкриваються два протилежних змістовних блоки – «власний зміст» та «зміст для оточуючих» [8]. Цей факт має особливе значення для професійної педагогічної діяльності, оскільки вона протікає саме у присутності інших і заздалегідь розрахована на сприйняття оточуючими. Вчителя хвилює вірне оформлення процесу навчання і виховання у вербальну форму, своєрідна семантизація [9]. Цей компонент, як постійно присутній у діяльності вчителя, виражає залежність вчителя від свого власного «Я»-образу і пов'язаного з ним образу учнів в цілому чи окремого учня, що неодмінно виникає у процесі здійснення професійної діяльності, коли відбувається перехід його суб'єктивності у інтерсуб'єктивність.

Ю.Н. Кулюткіним показано, що ефективність керування діяльністю учня з боку вчителя пов'язана із здібністю послідовно усвідомлювати себе в якості суб'єкту діяльності у даній педагогічній ситуації [4]. У роботах Н.В. Кузьміної та її співробітників робляться висновки про тісний взаємозв'язок особливостей усвідомлення власного «Я» із рівнем педагогічної майстерності [3]. В.Н. Козієв

розглядає професійну самосвідомість вчителя як систему усвідомлених вчителем власних якостей, що є значимими для педагогічної діяльності: «Я»-актуальне (оцінка себе вчителем у даний час), «Я»-ретроспективне (оцінювання себе вчителем по відношенню до початку педагогічної діяльності), «Я»-ідеальне (яким би вчитель хотів стати), «Я»-рефлексивне (погляд вчителя на оцінювання його колегами та учнями). Автор наголошує на необхідності цілеспрямованого формування професійної самосвідомості педагога як певної системи ціннісних орієнтацій [2, с. 78].

В.Ф. Сафін вважає, що однією з умов підготовки вчителя як суб'єкту педагогічної діяльності можуть бути спеціальні вправи з метою моніторингу рівня сформованості підструктур педагогічних здібностей та якостей особистості через самооцінку студентами своїх життєвих планів, рис характеру, знань, вмінь та можливостей [6].

М.В. Агуловим в рамках виконаного ним дисертаційного дослідження встановлено, що центральним системоутворюючим чинником динаміки суб'єктності майбутнього педагога в процесі навчальної діяльності виступає інтегральний показник професійної самосвідомості – загальна довжина словника самоописів майбутніми педагогами свого професійного «Я» [1, с. 188].

В ході наших попередніх досліджень особливостей взаємозв'язку в педагогічній діяльності цілей, здібностей до прогнозування та цілеутворення, особливостей прийняття педагогічних рішень, інформаційного тезаурусу, особливостей інформаційного пошуку, особливостей спілкування, контролю та оцінювання, особливостей організації виконання та особливостей спілкування була побудована структура професійної самосвідомості майбутнього вчителя на підставі відображення ним його позиції суб'єкту керування у педагогічному процесі [5, с. 111-123].

Формування цілей статті (Постановка завдання). Отже, основною метою нашого дослідження є з'ясування психологічних особливостей динаміки професійної самосвідомості майбутніх фахівців-педагогів на різних етапах професійної підготовки у ВНЗ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Словник самоописів студентів I курсу складав 240 понять. У середньому було використано по 5,4 поняття студентом. У студентів третього курсу загальна кількість понять для опису самосвідомості склало 297 понять. У середньому – 5,7 понять. Словник самоописів студентів п'ятого курсу склав 205 понять. У середньому кожний студент використовував 7,5 поняття. Графічно відмінності довжини словника самоописів студентів першого, третього та п'ятого курсу можна представити в наступному вигляді (Рис. 1).

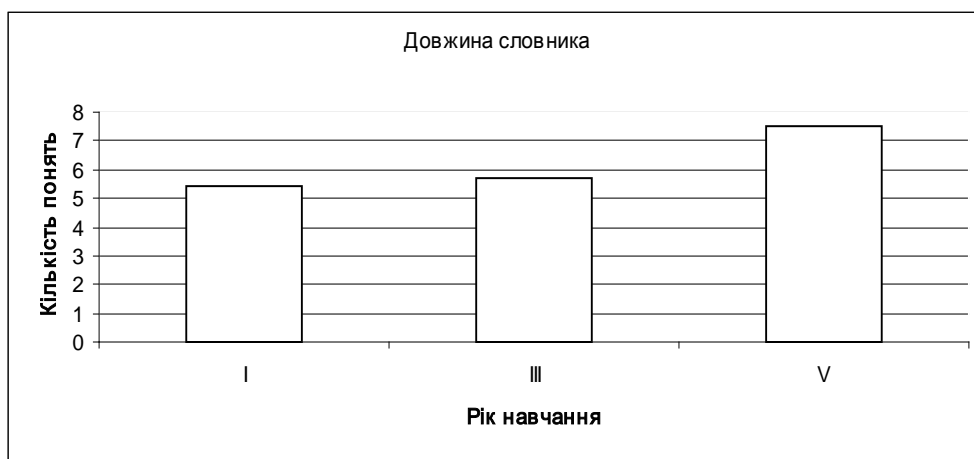

Рис. 1. Відмінності у довжині словника самоописів для студентів I, III та V курсів

Розходження в довжині словника самоописів між студентами I і V курсу виявилися статистичні достовірними на рівні $p < 0,05$ ($t=2,23$), відмінність довжини словника між I та III курсом не є статистично достовірною, відмінність довжини словника між III та V курсом також не є статистично достовірною. Таким чином, спостерігається відмінність в бік зростання довжини словника самоописів від першого до п'ятого курсу, що може свідчити про закономірне зростання диференційованості професійної самосвідомості майбутнього вчителі в процесі його професійної підготовки в педагогічному ВНЗ.

Зростання диференційованості професійної самосвідомості майбутнього вчителя відповідає логіці його професійного розвитку в процесі навчання й виховання: розвинена професійна самосвідомість є і наслідком, і умовою

професійного розвитку вчителя.

Подальший аналіз словника самоописів допоміг встановити кількість використання майбутнім учителем тих або інших понять для об'єктивації свого професійного «Я» і, тим самим, визначити ті поняття, які найбільш релевантні цілям професійної самосвідомості на різних етапах навчання.

У кожному із трьох отриманих словників самоописів I, III, V, курсу нами було виділено по 15 найбільше використовуваних студентами понять. У середині кожного із трьох знову отриманих рядів поняття були ранжовані відповідно до кількості їх появи у самописах.

Як показав порівняльний аналіз понять, використаних при самописах свого майбутнього професійного «Я» студентами перших, третіх і п'ятих курсів є ряд понять, які використовуються на всіх зазначених етапах професійної підготовки. Серед п'яти найбільш частотних понять можна виділити у першого та третього курсу дві групи значимих якостей: це особливості спілкування й організаторські здатності. У словнику студентів першого курсу переважають поняття, які входять у категорію «особливості спілкування». Організаторські здатності є також важливими, але відходять на другий план. На третьому курсі найбільш значимими є організаторські здібності. Одержані відомості надають право говорити нам про те, що студенти першого й третього курсу недостатньо усвідомлюють важливість знання свого предмета, і функції вчителі представляються у формі комунікатора й організатора, хоча в професійній діяльності цього не достатньо.

У словнику студентів третього курсу залишаються поняття, які ставляться до категорій особливості організації навчального процесу й особливості навчання, але на перший план уже виступають якості, які стосуються виконанню функції навчання. Студентам п'ятого курсу приходить усвідомлення необхідності глибокого знання свого предмета. Причиною такої зміни ми вважаємо педагогічну практику, а також особливості навчальних програм у процесі навчання в педагогічному ВНЗ.

Поняття найбільше часто використовуваних при самописах студентами всіх трьох курсів, у певній мері й у тієї або іншій формі представляють професійно

важливі якості вчителя. У той же час, студенти на всіх розглянутих нами етапах професійної підготовки недостатньо усвідомлюють необхідність володіння відповідними творчим потенціалом для досягнення високого рівня майстерності в майбутній практичній педагогічній діяльності. Це у свою чергу говорить про недостатнє усвідомлення майбутніми вчителями творчого характеру практичної педагогічної діяльності, що є недоліком процесу навчання й виховання студентів у педагогічному ВНЗ.

На підставі даних, отриманих безпосередньо після контент-аналізу й, що знаходяться в кодувальних матрицях, були виведені показники, які надалі використовувалися при аналізі особливостей розвитку суб'єктності майбутнього вчителі. Це, так звані показники представленості в самоописах тих або інших компонентів структури самоопису, які обчислювалися шляхом розподілу кількості збігів при самоописах до одиниць аналізу, що ввійшли в певну категорію, на обсяг вибірки, тобто представлений собою по суті частоту збігу студентами даного курсу до певного компонента структури професійної самосвідомості при самоописах.

Ми вважаємо, що кількість використання при самоописах одиниць аналізу понять даної категорії є показником представленості в самосвідомості компонента, що відповідає структурі професійної самосвідомості.

Далі, у Таблиці 1, представлені також критерії, що дозволяють судити про ступінь вірогідності розходжень по показниках між вибірками (використовувалися t-критерії Стьюдента). Як можна бачити, ступінь представленості в професійній самосвідомості «Особливостей самоорганізації», збільшується від першого до п'ятого курсу ($p_{1-5} < 0,05$). «Організаторські здібності» усвідомлюються студентами першого курсу вірогідно ширше, ніж третього ($p_{1-3} < 0,01$), а п'ятикурсниками ширше, ніж трьохкурсниками ($p_{3-5} < 0,01$). Середня довжина словника самоописів студентами-педагогами свого майбутнього професійного «Я» достовірно зростає від першого до п'ятого курсу ($p_{1-5} < 0,01$), хоча між першим та третім, як між третім та п'ятим роками навчання дана розбіжність не набуває характеру статистично достовірної розбіжності. Наведені

нижче Малюнок 2, Малюнок 3, Малюнок 4 наочно ілюструють розбіжності рівня представленості у професійні самосвідомості майбутніх педагогів основних її компонент в процесі навчальної діяльності.

Таблиця 1

Показники представленості компонентів професійної самосвідомості

Компоненти самосвідомості	Середня кількість використаних понять			t		
	I курс	III курс	V курс	I / III	I / V	III / V
Особливості інформ. пошуку	0,23	0,08	0,22	1,81	0,04	-1,85
Інформ. тезаурус	0,30	0,15	0,37	1,27	-0,44	-1,66
Особливості контролю і оцінки	0,48	0,50	0,59	0,12	-0,59	-0,42
Особливості Самоконтролю і самооцінки	0,48	0,62	0,44	-0,79	0,17	-0,86
Здатність до цілеутв. та прогнозування	0,69	0,44	0,63	-0,34	-1,32	-0,98
Особливості прийняття рішень	1,20	1,54	1,56	-0,94	-1,05	-0,04
Особливості спілкування	0,43	0,75	0,59	-1,50	-0,78	-0,63
Особливості самоорганізації	0,30	0,37	0,74	-0,52	-2,01*	-1,71
Організаторські здібності	0,41	0,06	0,52	3,17**	-0,55	-3,51**
Особливості викон. діяльності	0,25	0,27	0,59	-0,18	-1,97	-1,97
Надійність, стабільність	0,59	0,73	1,11	-0,59	-1,89	-1,22
Мета	0,36	0,19	0,22	1,53	-1,24	-0,23
Середня довжина словника	5,45	5,71	7,59	-0,23	-2,23*	-1,46

Примітка: * – $p < 0,05$; ** – $p < 0,01$.

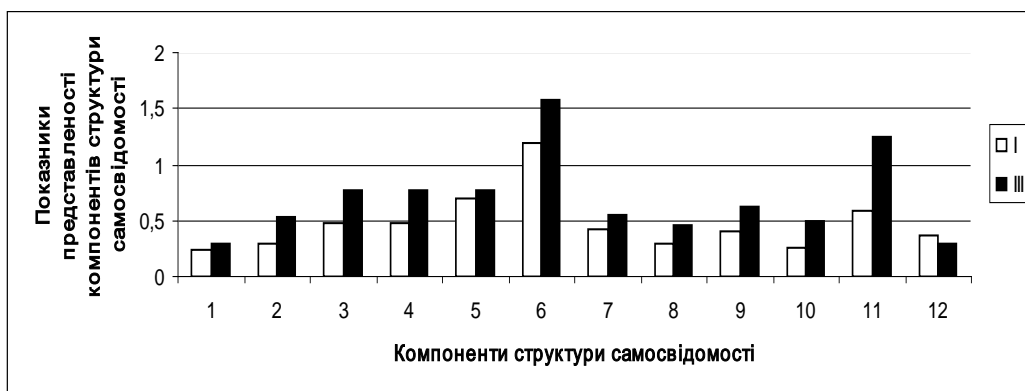

Рис. 2. Відмінності у представленості в професійному самоописі студентів I та III курсу компонентів його структурних компонент.

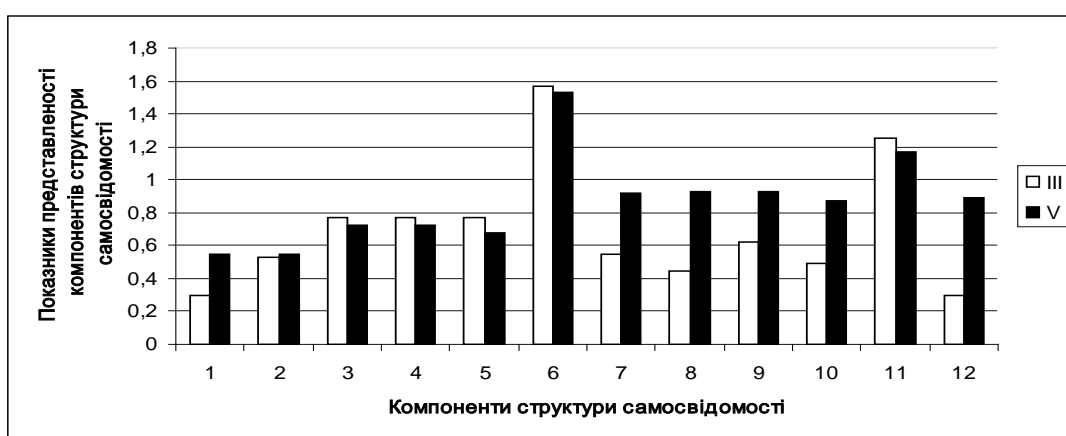

Рис. 3. Відмінності у представленості в професійному самоописі студентів III та V курсу компонентів його структури.

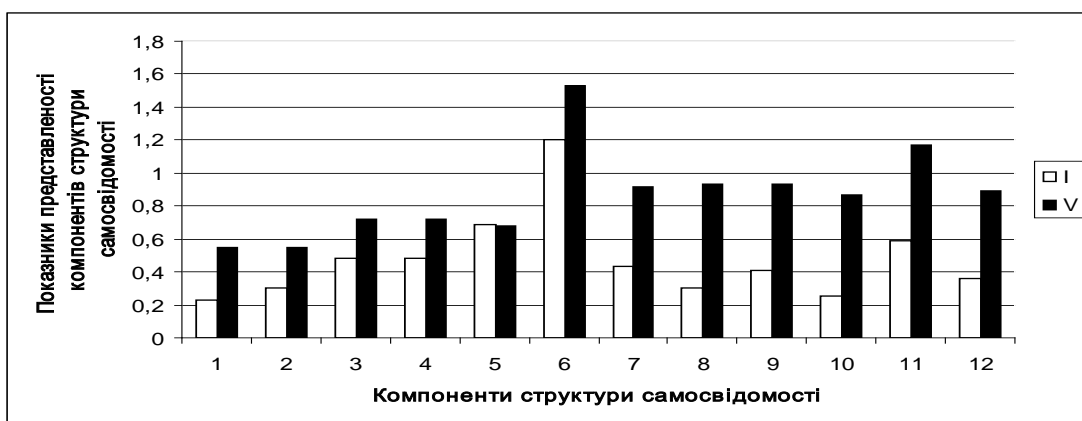

Рис. 4. Відмінності у представленості в професійному самоописі студентів I та V курсу компонентів його структури.

Достовірних розбіжностей по показниках представленості в самосвідомості елементів інформаційного пошуку; особливостей, які пов'язані з володінням

сукупністю знань; особливостей оцінювання; власних особливостей, пов'язаних зі здатністю виявляти й враховувати в діяльності значимі якості власного «Я»; здатність до прогнозування та цілеутворення; а також професійно значимих цілей не виявлено. Однак при графічному поданні даних, що містяться Таблиці 1, можна більш наочно показати відмінності у професійній самосвідомості майбутнього на різних етапах професійного розвитку.

Як можна бачити з рис. 2, показники студентів третього курсу по більшості (7 з 12) компонентів професійної самосвідомості перевершують відповідні показники студентів першого курсу, і в той же час за такими показниками як особливості інформаційного пошуку, інформаційний тезаурус, особливості контролю і оцінювання, організаторські здібності, показники студентів третього курсу виявилися нижчими за показники студентів першого курсу. З рис. 3 спостерігаємо, що показники представленості в професійній самосвідомості студентів п'ятого курсу по значній більшості компонентів перевершують відповідні показники студентів третього курсу. Дані, наведені на рис. 4, свідчать, що сфера професійної самосвідомості студентів п'ятого курсу практично по всіх компонентах перевершує відповідну сферу студентів першого курсу.

Отримані дані можуть зокрема свідчити про позитивний вплив системи педагогічної освіти на розвиток професійної самосвідомості. Слід також звернути увагу на той факт, що найбільші показники представленості серед всіх компонентів самосвідомості на всіх етапах розвитку даної сфери зайняв компонент «Особливості прийняття рішень», це дозволило нам говорити, що студенти всіх трьох курсів (I, II, III) вважають найбільш значимим даний компонент.

Підводячи підсумки нашого дослідження можна сказати, що метод самоопису з подальшим контент-аналізом дозволив нам простежити основні відмінності професійної самосвідомості між першим та п'ятим курсом. Достовірно вища довжина словника самоописів представників V курсу у порівнянні з представниками I курсу, свідчить про закономірне зростання диференційованості професійної самосвідомості майбутнього вчителя в процесі

його професійної підготовки в педагогічному вузі. Проте, не спостерігається статистично достовірної відмінності в бік зростання представленості компонентів професійної самосвідомості між першим та п'ятим курсом (окрім показника особливостей самоорганізації). Тобто, з дванадцяти виділених компонентів професійної самосвідомості достовірно більша лише одна.

Висновок. Незважаючи на те, що статистично достовірно змінюється в бік зростання інтегральний показник професійної самосвідомості, переважна більшість її компонентів статистично достовірно не зростає. Тобто, в ході навчальної діяльності професійна самосвідомість майбутніх педагогів в цілому не знаходить всебічного, гармонійного та доцільного розвитку. Надалі перспективним виступає розробка, апробація та впровадження ефективних розвивальних методик, спрямованих на оптимізацію рівня розвитку даної професійно важливої якості майбутнього педагога.

Список літератури

1. Агулов М.В. Психологічні чинники динаміки суб'єктності майбутнього вчителя: дис. ... кандидата психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». – Харків, 2010. – 214 с.
2. Козиев В.Н. Психологический анализ профессионального самосознания учителя: дис. на соискание уч. степени канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогическая и возрастная психология». – Л., 1980. – 180 с.
3. Кузьмина Н.В. Способности, одарённость, талант учителя. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1985. – 165 с.
4. Кулюткин Ю.Н. Психологическое знание и учитель // Вопросы психологии. – 1983. – №3. – С. 54-61.
5. Саврасов В.П. Особенности развития профессионального самосознания будущего учителя: дис. канд. психол. наук : 19.00.07. – Л., 1986. – 175 с.
6. Сафин В.Ф. Роль самооценки в осознании себя как субъекта педагогической деятельности // Формирование личности учителя в системе учебно-воспитательного процесса в педагогическом институте / под ред. Н.В. Кузьминой. – М.: МГПИ, 1980. – С. 104-106.
7. Станкин М.И. Профессиональные способности педагога: Акмеология воспитания и обучения. – М.: Флинта, 1998. – 386 с.
8. Татенко В.О. Суб'єкт психічної активності в онтогенезі: автореф. дисерт. на здобуття наук. ступеня д-ра психол. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології». – К., 1997. – 44 с.
9. Хараш А.У. Восприятие человека как воздействие на его поведение // Психология межличностного познания / под ред. А.А. Бодалёва. – М.: Педагогика, 1981. – С. 25-42.
10. Шильштейн Е.С. Глубинное переживание «Я»: содержание и функциональное значение // Вестник МГУ. Серия 14. – Психология. – 2003. – № 3. – С. 3-14.